

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.51>

**ПОЕТИЧНИЙ ЦИКЛ ПРО ХРИСТА, ЯКИЙ СТРАЖДАВ, ІЗ ПІДРУЧНИКА
ВІРШУВАННЯ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ «ROSA INTER SPINAS»
(1696)**

**POETIC CYCLE ABOUT CHRIST WHO SUFFERED, IN THE TEXTBOOK
OF POETRY OF THE KYIV-MOHYLYAN ACADEMY ROSA INTER SPINAS (1696)**

Циганок О.М.,

orcid.org/0000-0002-4688-1953

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри іноземних мов та перекладу

Державного торговельно-економічного університету

У статті досліджено деякі особливості поетичних творів про Христа, який страждав, із курсу лекцій із віршування Києво-Могилянської академії «*Rosa inter spinas*» [Троянда між колючками] (1696). Тексти відчитано з рукописного оригіналу, введено в науковий обіг та перекладено. Встановлено, що 25 епіграм-дистихів творять поетичний цикл. Вірші мають такі заголовки: Христос продається за тридцять монет. Про нього ж. Іуда всередині тріснув. Течуть нутрощі. Із нутрощів вийшов диявол. Петро гріється біля вогню. Сонце затьмарюється. Сонце і Місяць затемнюються. Петро, гірко ридаючи, вийшов із двору. Христос нічого не відповів Іроду. Про нього ж. Одягають у біле. Прив'язують до стовпа. Христа бичують. Увінчують тернами. Про нього ж. Варавва ставиться нижче. Христос, який несе хрест. Зробили надпис: «Христос, іудейський цар». Поять жовчу й оцтом. Помирає, похиливши голову. Про нього ж. Скелі трясуться. Пробивають бік списом. Гробниця відкрита.

Цикл розповідає про Страсті Христові, хоч його початок і кінець відмінні від загальноприйнятих. Тематично акцентується євангельська історія зради Іуди та його розплати за злочин (про це йдеться в п'яти епіграмах). Встановлено, що поетичний цикл про страждання Христа належить перу невідомого нам автора київської поезики. У п'ятнадцятій та частково шістнадцятій епіграмі пояснюється, що Троянда – це Ісус, а колючки – це влучні вислови, дотепи, концепти. Проаналізовано основні мотиви та жанрові особливості епіграм, зазначено деякі спільні місця латинської релігійної літератури. Вказано на можливі інтертекстуальні зв'язки з популярним в тогочасній Україні трактатом отця-єзуїта Якоба Мазена «*Ars nova argutiarum*». Цикл віршів про страждання Христа з трактату «*Rosa inter spinas*» (1696) – літературна пам'ятка, яка розширює горизонти давньої української поезії.

Ключові слова: поезика, Києво-Могилянська академія, «*Rosa inter spinas*» (1696), латиномовна релігійна поезія, поетичний цикл.

The article explores the features of poems about the suffering of Christ from the Kyiv-Mohyla Academy poetry course *Rosa inter spinas* (*Rose Among Thorns*) (1696). These texts from the manuscripts have been introduced into academic circulation and translated. The analysis reveals that the 25 epigrammatic distichs form a cohesive poetic cycle. The verses bear the following headings: *Christ is sold for thirty pieces of silver. About Him. Judas bursts apart with a bang. Guts are flowing. The Devil emerges from his entrails. Peter warms himself by the fire. The sun hides. The sun and the moon are darkened. Peter leaves the hall, weeping bitterly. Christ does not answer Herod. About Him. Dressed in white. Tied to a post. Scourged. Crowned with a crown of thorns. About Him. Barabbas is placed below. Christ carries the cross. Inscribed: "Jesus, the King of the Jews." Drinks bile with vinegar. Bows His head and dies. About Him. The rocks are shaking. His side is pierced with a spear. The tomb is opened.*

The cycle recounts the Passion of Christ, though the sequence of sufferings differs from the traditional narrative. Thematically, the evangelical story of Judas' betrayal and his retribution for the crime is emphasized (this is discussed in five epigrams). The poetic cycle on Christ's suffering is attributed to an anonymous author of Kyiv poetics. In the fifteenth and part of the sixteenth epigram, the *Rose* is explained as a symbol of Jesus, while the *thorns* represent witty expressions, concepts. The article analyzes the primary motifs and genre characteristics of the epigrams, highlighting connections to Latin religious literature. Possible intertextual connections with the popular treatise of Jesuit Father Jacob Mazen *Ars nova argutiarum* are indicated. The cycle of poems about the suffering of Christ from the treatise *Rosa inter spinas* (1696) is a literary monument that expands the horizons of old Ukrainian poetry.

Key words: poetry textbook, Kyiv-Mohyla Academy, *Rosa inter spinas* (1696), Latin religious poetry, poetic cycle.

Постановка проблеми. В останні десятиліття в Україні вводиться в науковий обіг небагато поетичних творів XVII ст., особливо рукописних. Йдеться про віднайдення, відчитання та видання текстів відповідно до сучасних вимог, переклад українською мовою та коментування (встановлення авторства, датування, визначення особливостей тощо). На поетичні цикли загалом і лати-

номовні зокрема в давній українській літературі натрапляємо нечасто, тому вони становлять значний науковий інтерес. Сюжет про самопожертву Ісуса значущий для християнської традиції та світової культури. Страсті Христові залишаються надзвичайно багатогранною темою, що адаптується до духовних і культурних потреб кожної епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення латиномовних підручників віршування (поетик), які творилися в Україні в XVII–XVIII ст., важливе з кількох причин. Одна з них та, що зазначені трактати демонструють європейські прагнення еліт, зокрема в освітній сфері. Останні монографічні опрацювання цього матеріалу – дослідження Ольги Циганок про похоронні жанри (2014) [3] та Джованні С'єдіної про рецепцію Горация в давніх українських поетиках (2017) [10].

Постановка завдання. Метою дослідження є ввести в науковий обіг, перекласти та частково прокоментувати поетичний цикл про страждання Христа – події, що відбувалися в останні дні життя Ісуса. Це 25 епіграм-дистихів, які містяться у курсі лекцій з віршування «*Rosa inter spinas*» [Троянда між колючками] (1696) у п'ятому розділі першої частини як окремий параграф¹ [9]. У тексті трапляються описки і граматично неправильні форми, адже рукопис – це курс лекцій, який дійшов до нас у студентському записі².

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що цей поетичний цикл написав сам невідомий нам автор поетики 1696 р. У 15-й епіграмі тлумачиться назва трактату. *Rosa* [троянда] – це Ісус, а *spinae* [шипи, колючки] – влучні вислови, концепти, дотепи, складені в його честь. Таким чином, цикл епіграм має програмне значення. *Rosa inter spinas* – це Ісус в концептах. Додатковим підтвердженням того, що творець циклу і автор поетики – одна і та сама особа, є два варіанти кінцівки 10-ї епіграми.

Київський дидакал обрав тематичний порядок розташування віршів, який відповідає хронології подій. Цикл розпочинається біблійною оповіддю про тридцять срібняків для Іуди і завершується історією про відкриту гробницю. Оскільки йдеться про тексти, які лише вводяться в науковий обіг, подаємо їх в оригіналі та у прозовому перекладі авторки публікації (нумерація епіграм умовна).

[1] *Christus triginta nummis venditur,
Si nummis fuerat ter denis emptus IESUS
Vilius ah multo posset Olympus emi*³.
[Христос продається за тридцять монет
Якщо за Ісуса заплатили тричі по десять монет,

¹ *Folium 5tum in quo acumina in Christum passum continentur* [П'ятий листок-параграф, у якому містяться влучні вислови про Христа, який страждав] (*Rosa inter spinas* 1696: 41 - 42v).

² Подекуди неточності можна виправити, здогадавшись, про яку форму йдеться (наприклад, «*ter denis*» в оригіналі у першій епіграмі замість «*ter denis*»). У деяких випадках описки ускладнюють розуміння тексту (тоді біля неясної форми і, відповідно, сумнівного перекладу ставиться знак питання).

³ Йдеться про плату Іуді Іскаріоту від юдейських первосвящеників за зраду Ісуса Христа (Мт. 26:14–16, Мк. 14:43–46, Ів. 18:3–9). На «*posset Olympus emi*» натрапляємо у Якоба Бальде [5, с. 116]

Ах, набагато дешевше можна було б купити Олімп].

[2] *De eodem.*

Impie? vile capis pro numine Juda numisma.

Ere? Deum vendis, nonne eris absque Deo.

[Про нього ж.

Нечистивий? Юдо, ти отримувеш за божество мізерну монету (мало грошей).

Власнику?, ти продаєш Бога, і чи не будеш без Бога].

[3] *Judas medius crepuit*⁴.

Dum veteri? Judas clausit sua guttura veste,

Restat, ut erumpens viscera Daemon eat.

[Іуда всередині тріснув⁵

Коли Іуда закрив своє горло старим одягом,

Залишалося, щоб вириваючись назовні, демон з'їв? нутроші].

[4] *Fluunt viscera.*

Intestina fluunt, dum pendet ab arbore Judas,

Nectit avernalis forte choralis fides.

[Течуть нутроші]

Течуть кишки, поки звисає з дерева Іуда,

Можливо, підземна ліра чи кифара грає-сплітає хорали.

[5] *Visceribus exiit Diabolus*

Dum parit Iscahriot medio Styx viscere prodit.

E? CHRISRO sensit labra reclusa labris.

[Із нутрошів вийшов диявол

Коли помер Іскаріот, вийшов із середини нутрошів Стікс,

І? торкнувся губами відкритих губ Христа].

[6] *Petrus calefit ad ignem*⁶.

Pierii gelidas petras dixere Poetae.

Hinc merito, ad prunas se favet igne Petrus.

[Петро гріється біля вогню

Поети сказали, що присвячені Музам піерійські скали холодні.

Тому з повною підставою Скала-Петро гріється біля вогню].

[7] *Sol obscuratur*⁷

Astra Deus nitido posuit tentoria Phoebo.

Dum moritur digne Regia luget Herum.

[Сонце затьмарюється

Бог розмістив зорі-палатки на ясному небу-Фебу.

У той час, як вмирає, царський палац гідно оплакує Господаря].

[8] *Sol et Luna ecclipuntur.*

⁴ Див. у Масена: *Judas crepat medius, Dum temere nimium faltaret ab arbore Judas, Rupturam passus, viscera fudit humi* [6, p. 134].

⁵ Впавши сторчма, він тріснув надвое, і все нутро його вилилось... (Дії 1:28).

⁶ Зречення апостола Петра. Див.: Мф 26, 69–75; Мк 14, 66–72; Лк 22, 55–62; Ін 18, 15–18, 25–27.

⁷ Синоптичні Євангелія (від Матея, Марка і Луки) пишуть про затемнення сонця під час розп'яття Ісуса.

Vult ita praepareo? sepeliri funere Christus.

Ut publicas mundi nolit habere faces.

[Сонце і Місяць затемнюються

Так Христос хотів бути похованим на підготовленому? похороні,

Оскільки не бажав мати звичайні факели світу].

[9] Petrus flens amare ex aura egressus.

Dixerat eundus?, qui sit pius, exeat aula⁸.

Fecerat hoc Petrus, quam pius ecce vides.

[Петро, гірко ридаючи, вийшов із двору

Сказав, що не був?, хто благочестивий, хай вийде із двору,

Ось бачиш, це зробив Петро, дуже благочестивий].

[10] Christus Haerodi nihil respondit.

Sustulit Haerodes vocem tibi CHRISTE Ioannem.

Hinc nil respondes, et sine voce taces. Vel:

Hinc tibi vox verbum nullaque verba sonent.

[Христос нічого не відповів Іродові

ХРИСТЕ, Ірод забрав у тебе голос – Іоана,

Із-за цього ти нічого не відповідаєш і без голосу мовчиш. Або:

Із-за цього твій голос – Слово, і нехай не звучать інші слова].

[11] De eodem

Vox tua te mitem JESU monstraverat Agnum.

Hinc praesente Lupo labra recludis ovis.

[Про ного ж

ІСУСЕ, твій голос показав, що ти – ласкавий Агнець,

Тому в присутності Вовка ти, ягня, закриваєш уста].

[12] Alba⁹ veste induitur

Mons metamorphosim primam, stupet aula secundam.

Cum cadens iterum te toga Christe tegit.

[Одягають у біле

Гора – перше перетворення, завмирає у дворі – друге,

Коли, падаючи знову, тебе, ХРИСТЕ, покриває тога].

[13] Columnae affligantur.

Christe lugis? saxo religatus furta Promethei?.

Dum te teste faces mittis et ipse Polo.

[Прив'язують до стовпа

Христе, страждаєш, як Прометей, прив'язаний до скали за крадіжку вогню з неба,

В той час як, ти свідок, сам посилаєш вогні Небу.]

[14] Christus flagellatur.

Barbara flagra ferox et plagas siste satelles.

In plagis plus scit Christus amare suos.

[Христа бичують

Нестримний посіпако, припини варварські бичі та удари різками,

Під час ударів різками Христос вирішує любити своїх ще більше].

[15] Spinis coronatur.

Spinea cur roseum redimivit tania? JESUM.

Nam cunctam spinis expedit esse Rosam.

[Увінчують тернами

Чому ІСУСА-троянду оповив колючий терен? Бо важливо, щоб всяка троянда була в колючках].

[16] De eodem.

Spinea cum gestet Rex Christus acumina fronte.

Hinc bone non unum lector acumen habes.

[Про нього ж

Тому що цар ХРИСТОС ніс на чолі тернові колючки,

Ось чому, добрий читачу, ти маєш не один влучний вислів-колючку].

[17] Barabba postponitur.

Quis se postpositum mortali dixerat omni,

Postpositur merito nunquam Barabba tibi.

[Варавва ставиться нижче

Хто сказав всякому смертному, що він був поставлений нижче?

По справедливості ніколи Варавва не був поставлений нижче за тебе].

[18] Crucem baiulans Christus.

Ipse Crucem portans onerat tibi brachia JESU

Fert et enim nisi tu nemo salutis onus.

[Христос, який несе хрест

ІСУСЕ, коли ти сам несеш Хрест, він обтяжує тобі руки,

Бо і ніхто крім тебе не несе тягаря порятунку].

[19] CHRISTUS Rex Judaeorum inscribitur.

Scripserat infestum te Regem Christe Pilatus.

Nam te sublimi viderat esse throno.

[Зробили надпис: «Христос, іудейський цар»

Христе, Пілат написав, що ти ворожий Цар

Бо побачив, що ти на високому троні].

[20] Felle et aceto potatur

CHRISTE profanarat Judas tua faucibus ora.

Nunc acido succo felleque labra lavas.

[Поять жовцю і оцтом

ХРИСТЕ, Іуда пащею-горлянкою викрив твоє обличчя,

Тепер ти змочуєш губи оцтом і жовцю].

[21] Inclinato capite moritur.

Iratum? cesisse solo nec redire? JESU

Cum Caelum aversus maluit ille mori.

[Помирає, похиливши голову

⁸ Порівняй: Exeat aula qui vult esse pius [Хай залишить двір той, хто хоче бути благочестивий] (Lucanus, Pharsalia 8, 493).

⁹ Катам було наказано одягнути Христа у червоний плащ.

Хибна думка?, що Ісус? пішов з землі? і не повернеться?,

Тому що він дуже хотів померти, відвернувшись від неба].

[22] De eodem.

Bis sua telluri spirat spiracula Numen,
Sum? moriens in eam dirigit ora sua.

[Про нього ж

Бог двічі видихав у землю,

Умираючи, він спрямував своє обличчя до неї].

[23] Saxa scindum?.

Trux Adamas calido mollescit sanguine capri.

Наес rupes Agni tincta cruore crepat.

[Скелі рушаються

Тверда сталь м'якне від теплої крові козла.

Ця скала з тріском розломлюється, зволожена кров'ю Агнця].

[24] Latus lancia perforatur

Os moriens claudis reseras sed pectora JESU

Nempe tuus post hac corde loquetur amor.

Пробивають бік списом

Ісусе, помираючи, ти закриваєш уста, але відкриваєш бік,

Адже після цього твоя любов буде говорити серцем.

[25] Monumenta aperta¹⁰.

Saxea perduntur tibi mortue CHRISTE sepulchra.

Nempe suo cedunt corpora sancta loco.

[Гробниця відкрита

Мертвий ХРИСТЕ, твою кам'яну могилу розрушають,

Адже святі тіла ідуть зі свого місця].

«Літературна енциклопедія» визначає поетичний цикл як групу віршів, що об'єднані однією темою, настроєм, місцем або часом написання [1]. Наведені вище тексти підпадають під це визначення. Окремі цикли – вдячний матеріал для дослідження. Як зазначає Алла Швець, «важливо осмислити місце й інтенційність того чи того циклу в загальній композиції, простежити авторський задум, способи віршування, еволюцію поетичного мислення, інтертекстуальні паралелі» [4].

Київський цикл починається не безпосередньо від Христа, а опосередковано, від людей навколо нього. Злочин і кара. Зрада Іуди та ганебна смерть. Зречення та переживання Петра. Знову Іуда в 20-й епіграмі як нагадування про те, з чого все почалося. Зовнішньо-подієвий сюжет накладається на екзистенційні роздуми. До душевних страждань Христа додаються фізичні. Напруга наростає.

Чи йдеться про *Passiones Christi* [Страсті Господні]? У назві параграфу фігурує «*Christum*

passum» [про Христа, який страждав] (порівняй з григоріанським співом «*Christum Dominum pro nobis passum*» [Господа Христа, який за нас страждав] [7].

Події Страждань переказуються, як правило, відповідно до канонічних Євангелій у іншому порядку – від входу Ісуса Христа в Єрусалим до Воскресіння [2]. У циклі, який аналізується, прямих тематичних збігів небагато (Відречення апостола Петра. Каткування Христа. Увінчання терновим вінком. Хресна дорога). Однак у науковій літературі немає одностайності щодо того, які події, пов'язані зі смертю Ісуса, слід вважати частиною оповіді про Страсті, а які їй лише передують і слідує за нею. Наприклад, Чарльз Б. Пушкаш і К. Майкл Роббінс у книзі «Вступ до Нового Завіту» (2011) починають Страсті після арешту Ісуса і доводять до його воскресіння. У книзі Папи Бенедикта XVI «Ісус із Назарету: Страсний тиждень» (2011) термін «Страсті» повністю збігається з розп'яттям і смертю Ісуса; він не включає більш ранні події і особливо виключає поховання та воскресіння. Інші дослідники, такі як Девід Лертіс Метсон і К. С. Річардсон (2014), використовують ширший підхід і розглядають триумфальний вхід, останню вечерю, суд перед Пілатом, розп'яття, поховання та воскресіння разом як складові так званого «Страстного тижня» [8]. Таким чином, трактування Страстей Господніх в його історичному розвитку допускало і допускає певну свободу вибору початку і кінцівки оповіді.

Головний мотив у циклі – страждання Христа – поєднаний з мотивами зради і відплати, відречення і каяття, жертвовності та співчуття, містичної єдності неба і землі, природи та людини тощо. Відомі читачам оповіді про події останніх днів життя Ісуса поєднуються з менш знайомими деталями, описами та роздумами.

Жанр творів – епіграма – чітко окреслений, адже в підручнику «*Rosa inter spinas*» (1696) вірші містяться у відповідному розділі. На це вказує також віршовий розмір творів – дистих елегійний, лаконічність текстів тощо. Автор поезики «*Rosa inter spinas*» за тематикою (*ad materiam*) поділив епіграми на чотири види: дорадчу (*deliberativum*), показову (*exornativum*), судову (*apologeticum*) та мішану (*mixtum*) [10, f. 35]. Трактат 1696 р. визначає показову епіграму як твір, що містить похвалу чи догану (*laudem or vituperium continens*) [Ibid.]. Епіграми циклу про страждання Христа належать до показових. В дусі українського бароко зацентровано увагу на драматичних і емоційних аспектах.

¹⁰ Матвія, 1 34:5.

З погляду інтертекстуальності можливий зв'язок українського циклу з популярним трактатом єзуїтського теоретика словесності Якоба Мазена «Нове мистецтво влучних висловів» (1649, 1660, 1711), де міститься чимало епіграм про Христа та зрадника Іуду [10, f. 41 etc.]. У київських віршах натрапляємо також на деякі «loci communes» [спільні місця] латинської релігійної літератури: Deum vendis (ти продаєш Бога), intestina fluunt (течуть кишки), verba sonent (слова нехай звучать), Christus flagellatur (Христа бичують), furta Promethei (крадіжка Прометей), felle et aceto

potatur (поють жовчю і оцтом), corpora sancta (святі тіла), monumenta aperta (гробниця відкрита), etc.

Висновки. Таким чином, у цій публікації введено в науковий обіг, перекладено та частково прокоментовано поетичний цикл про страждання Христа з київської поезики 1696 р.. Вважаємо, що епіграми створив автор трактату «Rosa inter spinas». Тематично та композиційно їх можна віднести до нетипових «Passiones Christi». Поетичний цикл важливий для цього курсу лекцій, адже саме він тлумачить назву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Поетичний цикл. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/dic/show.php?w=329> (дата звернення: 28.12.2024).
2. Страсті Христові. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Страсті_Христові (дата звернення: 28.12.2024).
3. Циганок Ольга. Фунеральне письменство в українських поезиках та риториках XVII–XVIII ст.: теорія та взірці. Вінниця 2014.
4. Швець А. Франків поетичний цикл «Скорбні пісні»: аспекти поезики. *Слово і Час*. 2021. № 5 (719). С. 3–21.
5. Jacobi Baldi e Societate Jesu Poemata de vanitate mundi. Herbipoli, 1694. 239 p.
6. Masenius Jacobus. *Ars nova argutiarum* [...] / Jacobus Masenius. Coloniae Agrippinae, 1711. 270 p.
7. GregoBase. A database of gregorian scores URL: <https://gregobase.selapa.net/chant.php?id=17853> (дата звернення: 28.12.2024).
8. Passion of Jesus. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Passion_of_Jesus (дата звернення: 28.12.2024)
9. Rosa inter spinas sive Ars poëseos suos continens difficultatum aculeos..., 1696/1697, IP НБУВ, шифр 665/456 С, ff. 1–230.
10. Siedina, Giovanna. *Horace in the Kyiv Mohylanian Poëtics (17th – First Half of the 18th Centuries)*. Poëtic Theory, Metrics, Lyric Poëtry. Firenze 2017.